

TOMAS
VAN
AQUINO

DE
ACADEMISCHE
PREKEN

Thomas van Aquino

De academische preken

*Ingeleid, vertaald en van
aantekeningen voorzien door
Mark-Robin Hoogland C.P.*

*Met medewerking van
Harm Goris en Henk Schoot*

 Parthenon

Naar de Latijnse tekst uitgegeven door de Commissio Leonina,
Rome/Parijs 2014.

Een uitgave van het Thomas Instituut te Utrecht
Tilburg University
www.thomasinstituut.org

Uitgeverij Parthenon
Postbus 22199, 1302 CD Almere
www.uitgeverijparthenon.nl

© 2015 Mark-Robin Hoogland | Thomas Instituut | Uitgeverij Parthenon.
Alle rechten voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan, dient men de wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in readers en andere compilatiewerken dient men zich tot de uitgever te wenden.

OMSLAG: Studio Jan de Boer

TREFWOORDEN: Christelijk geloof, kerkgeschiedenis, middeleeuwen

NUR: 704

ISBN | EAN: 978 90 79578 801

INHOUD

Afkortingen	8
Inleiding: ‘nieuwe’ preken van Thomas van Aquino	9
Uniek – Authentiek – Tijd en plaats – Compositie – Wat een lange preek! – Enige kenmerken – Opvallend toegankelijk – Thema’s – Leessleutel: exegetische preken en structuurpreken – Bron van inspiratie “voor ons” – Dankwoord	
Preek 1 – Veniet desideratus ☞ Haggai 2,7	26
Preek voor de 1 ^e zondag van de Advent	
Preek 2 – Lauda et letare ☞ Zacharia 2,14	39
Een andere preek over Advent	
Preek 3 – Abjiciamus opera ☞ Romeinen 13,12	51
Nog een preek van Broeder Thomas van Aquino, gegeven op dezelfde zondag in het huis van de dominicanen te Bologna, voor de universiteit.	
Preek 4 – Osanna filio David ☞ Mattheüs 21,9	54
Een andere preek over Advent	
Preek 5 – Ecce rex ☞ Mattheüs 21,5	71
Een preek op de 1 ^e zondag van de Advent van de Heer, van Broeder Thomas van Aquino	

	Preek 6 – Celum et terra ☩ Lukas 21,33	90
	Nog een preek van Broeder Thomas van Aquino, gegeven op dezelfde zondag in het huis van de dominicanen van Parijs, voor de Parijse universiteit.	
	Preek 7 – Ecce ego ☩ Mattheüs 11,10	98
	Nog een preek van Broeder Thomas van Aquino, gegeven in Milaan, voor de clerus en het volk van de stad.	
	Preek 8 – Puer Iesus ☩ Lukas 2,52	100
[6]	Preek voor de 1 ^e zondag na de Openbaring des Heren (6 januari: Driekoningen) van Broeder Thomas van Aquino.	
	Preek 9 – Exiit qui seminat ☩ Lukas 8,5	124
	Preek van Broeder Thomas op de voorlaatste zondag voor de Veertigdagentijd (“Sexagesima”)	
	Preek 11 – Emitte Spiritum ☩ Psalm 104, 30	147
	Preek op de dag van Pinksteren	
	Preek 12 – Seraphim stabant ☩ Jesaja 6,2-3	170
	Preek voor het feest van de Heilige Triniteit	
	Preek 13 – Homo quidam fecit ☩ Lukas 14,16	183
	Preek op de 2 ^e zondag na het feest van de Triniteit	
	Preek 14 – Attente a falsis ☩ Mattheüs 7,15-16	209
	Preek op de 3 ^e zondag na het feest van de apostelen Petrus en Paulus van Broeder Thomas van Aquino	
	Preek 15 – Homo quidam erat dives ☩ Lukas 16,1	228
	Preek op de 9 ^e zondag na het feest van de Triniteit	

Preek 16 – Inueni Daudid ☞ Psalm 89,21-22 Preek over de heilige Nicolaas (6 december)	248	
Preek 17 – Lux orta ☞ Psalm 97,11 Over de geboorte van de heilige Maagd (8 september)	260	
Preek 18 – Germinet terra ☞ Genesis 1,11 Preek over de geboorte van de heilige Maagd van Broeder Thomas van Aquino (8 september)	279	
Preek 19 – Beati qui habitant ☞ Psalm 84,5 Preek over alle heiligen (1 november)	304	[7]
Preek 20 – Beata gens ☞ Psalm 33,12 Preek voor het feest van Allerheiligen van Broeder Thomas van Aquino (1 november)	320	
Preek 21 – Beatus vir ☞ Psalm 83,6-7 Preek voor het feest van de heilige Martinus van Broeder Thomas van Aquino (11 november)	339	
Eindnoten	354	
Index	372	
Over de vertalers	397	

AFKORTINGEN

Bijelboeken

1Joh	Eerste Brief van Johannes
1K	Eerste Boek Koningen
1Kor	Eerste Brief aan de Korinthiërs
1Kr	Eerste Boek Kronieken
1Pe	Eerste Brief van Petrus
1S	Eerste Boek Samuël
1Tes	Eerste Brief aan de Tessalonicenzen
1Tim	Eerste Brief aan Timotheüs
2Mak	Tweede Boek Makkabeeën
Ap	Apokalyps of Openbaring van Johannes
Bar	Baruch
Da	Daniël
Dt	Deuteronomium
Ef	Brief aan de Efesiërs
Est	Esther
Ex	Exodus
Ez	Ezechiël
Fil	Brief aan de Filippenzen
Ga	Brief aan de Galaten
Gn	Genesis
Heb	Brief aan de Hebreëën
Hl	Hooglied
Hnd	Handelingen van de Apostelen
Hos	Hosea
Jak	Brief van Jakobus
Joh	Johannesevangelie
Jon	Jona
Jr	Jeremia
Js	Jesaja
Kl	Klaagliederen
Kol	Brief aan de Kolossenzen
Lk	Lukasevangelie
Lv	Leviticus
Mal	Maleachi
Mi	Micha

Mk	Marcusevangelie
Mt	Mattheüsevangelie
Neh	Nehemia
Pr	Prediker
Ps	Psalm
Re	Rechters
Rm	Brief aan de Romeinen
Sir	Wijsheid van Jezus Sirach
Spr	Spreuken
Tit	Brief aan Titus
Vulg-Num	Numeri in de Vulgaat
W	Wijsheid
Zach	Zacharia

Verwijzingen naar

Thomas' werken:

art.	<i>articulus</i>
c.	<i>caput</i>
cf.	<i>confer</i> , vergelijk
co	<i>corpus</i>
intr.	<i>introductio</i>
q.	<i>quaestio</i>
qq.	<i>questiones</i>
sc	<i>sed contra</i>
SCG	<i>Summa Contra Gentiles</i> (Liber I - IV)
SN	commentaar op de <i>Sententiae</i> van Petrus Lombardus
ST I	<i>Summa Theologiae Prima</i> <i>Pars</i>
ST I-II	<i>Summa Theologiae Prima</i> <i>Secundae</i>
ST II-II	<i>Summa Theologiae</i> <i>Secunda Secundae</i>
ST III	<i>Summa Theologiae Tertia</i> <i>Pars</i>

INLEIDING: ‘NIEUWE’ PREKEN VAN THOMAS VAN AQUINO

De theologische en filosofische werken van de heilige Thomas van Aquino (1224/1225 – 7 maart 1274) genieten wereldwijd grote bekendheid. De laatste twintig jaar krijgen ook zijn Bijbelcommentaren en de rol die de Schrift speelt in zijn theologische werken meer aandacht. Thomas is echter als predikant totnogtoe onderbelicht gebleven. Dit bevreemdt, onder meer omdat hij dominicaan was, lid van de *Ordo Praedicatorum*, de Orde der Predikers of Predikheren. Daarbij was het voor Thomas als *Magister in Sacra Pagina* in Parijs een van de drie hoofdtaken om regelmatig te preken voor studenten en docenten.

[9]

De enige preken van hem die wel altijd in de belangstelling hebben gestaan, zijn zijn seriële of thematische preken: series preken over het Dubbelgebod en de Tien Geboden, het Onze Vader, het Wees Gegroet en de geloofsbelijdenis. Deze zijn overgeleverd in verscheidene handschriften en vele, soms uiteenlopende tekstversies. Omdat ze populair waren, zijn ze namelijk dikwijls overgeschreven, en soms werd de tekst door kopiïsten ‘verbeterd’. Die thematische preken zijn gehouden voor een niet-academisch publiek, in de volkstaal (*in vulgari*). Tijdens het preken werd wat Thomas zei door een notulist opgeschreven en daarna werden die teksten geredigeerd en in het Latijn vertaald door Reginald van Piperno, de persoonlijke secretaris van Thomas. Alleen geredigeerd en in het Latijn komen zij tot ons, want de woordelijke verslagen van de preken in de volkstaal zijn verloren gegaan. Door de bewerking zijn die preken schematisch geworden en “droog”. Die teksten weerspiegelen bijvoorbeeld niet dat Thomas een vurig prediker was, die mensen tot tranen wist te beroeren, zoals zijn eerste biografen over hem verhalen.

Uniek

Deze academische preken geven daarom een uniek inzicht in de stijl en de inhoud van Thomas' verkondiging. Want deze preken zijn eveneens in het Latijn overgeleverd, maar ze zijn ook door Thomas in het Latijn gehouden. Hier schreef eveneens een notulist mee, terwijl hij preekte. Volgens werd de preek echter zonder redactionele bewerkingen in de bibliotheek van klooster of studiehuis bewaard, tenminste de preken die we nu nog hebben. Daarmee zijn deze preken dus uniek. Zij zijn een woordelijke weergave van Thomas' levendige (s)preken of komen hier zo dicht mogelijk bij. Er zit namelijk alleen nog een notulist tussen die de opdracht had woordelijk op te schrijven wat Thomas preekte.

[10] Daarmee geven deze preken tevens een onvergelijkelijke inkijk in Thomas' spiritualiteit. Hij komt naar voren als een oprecht gelovige religieus en als zodanig gedreven, idealistisch en dienstbaar, met passie voor het mysterie van God, waarheid en waarachtigheid en het welzijn en het heil van de mens.

Van elke preek die overgeleverd is, zijn nooit meer dan vier handschriften overgeleverd en soms zelfs maar één. Hierdoor is het eenvoudiger om de juiste tekst vast te stellen.¹ Twee van de onderhavige preken hebben de tand des tijds doorstaan doordat ze – in geredigeerde vorm – terecht gekomen zijn in een preekboek voor Franciscaanse studenten, dat verder vooral preken van de heilige Bonaventura bevat.²

In tegenstelling tot Bonaventura en andere tijdgenoten heeft Thomas zijn academische preken dus zelf nooit geredigeerd, verzameld en gebundeld. Zelf hechte hij er blijkbaar wel grote waarde aan om ze houden – ze zijn duidelijk goed voorbereid – maar niet om ze te bewerken en te bewaren.

¹ Met uitzondering van (de geredigeerde) preek 06 *Celum et terra transibunt*. Hier van zijn weliswaar slechts twee handschriften overgeleverd, maar deze lopen nogal uiteen: zie de aantekeningen daar.

² De preken 03 *Abjiciamus opera* (in geredigeerde vorm) en 07 *Ecce ego mitto* (fragment). Ook een geredigeerde versie van de preek 06 *Celum et terra transibunt* is zo bewaard, maar hiervan bestaat dus nog een tweede handschrift.

Misschien is dit, omdat het om toegepaste theologie gaat, in een bepaalde context, die voortdurend verandert. Hierover heeft Thomas zich evenwel nooit uitgelaten. Vaststaat dat mede doordat Thomas zelf geen moeite heeft gedaan om zijn academische preken te bewaren, het overgrote deel van deze teksten verloren is gegaan.

Authentiek

In de 16^e eeuw zijn elf van zijn academische preken samengebracht in twee verzamelingen, die bekend staan als *Salamanca* en *Sevilla*, naar de plaatsen waar deze manuscripten bewaard zijn. In 1869, 1881, 1943 en 1974 zijn enige preken hieruit gepubliceerd. Maar eeuwen lang zijn Thomas' academische preken dus volledig in de vergetelheid gebleven. En ook na de ontdekking ervan hebben ze niet de aandacht gekregen die ze verdienen. Ze verdienen het, zogezegd, omdat ze een apart genre van Thomas' werken uitmaken, een vertaling van zijn theologie.

[11]

Niet alle in omloop zijnde preken die de naam van Thomas van Aquino dragen, zijn ook daadwerkelijk van hem. Al tijdens zijn leven zijn er onder zijn naam preken verspreid die niet van zijn hand waren. Dit verschijnsel heet pseudepigrafie; door de naam van iemand met gezag aan een geschrift te verbinden, krijgt het meer gezag.³ Slechts van de 20 preken in dit boek kan gezegd worden dat zij authentiek zijn, van Thomas, of zeer waarschijnlijk van Thomas. Preek 10 is daarom niet opgenomen. Ik volg hierin het oordeel van de expert op dit gebied, de Dominicaan Professor Louis Jacques Bataillon o.p.⁴

Louis Jacques Bataillon heeft de academische preken van Thomas jaren lang bestudeerd. Hij leidde de projectgroep van de *Commissio Leonina*, die

³ Zo blijkt geen van de in Washington DC in 1873 uitgegeven aan Thomas toegeschreven preken onder de titel *Sermones dominicales et Sermones festivi* van hem te zijn. Ook de in 1892 door B. Hauréau uitgegeven *Petite et accipietis* (over Johannes 16,24; preek 10 in de Latijnse tekstuitgave van de *Commissio Leonina* en in de Engelse vertaling) en *Omnia parata sunt* (over Mattheüs 22,4) zijn hoogstwaarschijnlijk niet van Thomas.

de eerste kritische uitgave van de Latijnse teksten voorbereidde. In 2014 zijn deze uitgegeven. Vóór de publicatie had hij mij reeds de voorlopige Latijnse teksten verschaft, zodat ik al in 2010 een Engelse vertaling kon uitbrengen. Noch de Engelse noch de Latijnse uitgave heeft hij kunnen meemaken, want hij overleed in Parijs, waar hij woonde en werkte, op 13 februari 2009.

Tijd en plaats

[12] Gedurende twee periodes doceerde Thomas aan de universiteit van Parijs: van 1252 tot 1259 (eerst als *Baccalaureatus* (lector) over de Sententiën van Petrus Lombardus en vanaf 1256 als *Magister in Sacra Pagina*) en van 1268 tot 1272. In de tussentijd doceerde hij in het Dominicaanse studiehuis te Orvieto (1261-1265) en was hij waarschijnlijk studierector in Rome (1265-1268). De opdracht van een magister was drieledig: ten eerste moest hij *legere*, de Schrift uitleggen tijdens het college. Dit gebeurde vers-voor-vers. Dit was het gewone dagelijkse werk. De weerslag hiervan is te vinden in Thomas' Bijbelcommentaren. De tweede opdracht was het *disputare*: een dialectische manier van onderwijzen rond een bepaald thema. Door middel van argumenten werd gezocht naar de antwoorden op opgeworpen vragen. In een geredigeerde vorm zijn deze discussies overgeleverd als bijv. *Quaestiones Disputata De Veritate* (het originele dictaat van Thomas zelf!) en *De Potentia*.⁵

⁴ L.J. Bataillon o.p. noemt 19 preken authentiek in *Les Sermons attribués à Saint Thomas: questions d'authenticité*, in *Miscellanea Mediaevalia* 19 (1988): 325-41. Deze worden eveneens genoemd in J.-P. Torrell o.p., *Saint Thomas, Volume I: The Person and His Work* (Washington DC: CUA Press 1996): 358-59. Later heeft L.J. Bataillon de preek *Inueni David* (preek 16 in deze uitgave) gevonden, waarvan de authenticiteit onomstotelijk vaststaat. In de in 2014 door de Commissio Leonina uitgegeven Latijnse teksten is bovendien preek 10 wel opgenomen, vanwege twee onafhankelijke bronnen uit Thomas' tijd die melding maken van deze preek als zijnde van Thomas. Op basis van de inhoud is dit echter onwaarschijnlijk. Over de authenticiteit van met name de *sermo* van preek 17 *Lux orta* bestaan bij de *Commissio Leonina* eveneens twijfels.

⁵ Ook de *Summa Theologiae*, die Thomas in zijn vrije tijd schreef, is op deze manier opgezet.

De derde taak was het *predicare*. Preken was een serieuze aangelegenheid voor een magister, niet iets wat er maar even bij kwam. Het was bedoeld als een bemoediging – de toehoorder wordt op het niveau van hoofd *en* hart aangesproken – alsmede als een praktische en pastorale toepassing van het bestudeerde. In de 13^e eeuw vinden we naast de homilie (waarin een Bijbeltekst wordt uitgelegd) nog een nieuwe vorm van preken, die erop gericht is om te onderrichten. De inhoud van de preek is gestructureerd aan de hand van het Bijbelvers dat als uitgangspunt dient van de preek, met het doel dat de inhoud de hoorders beter bijblijft (zie verdere uitleg over deze “structuurpreken” hieronder).

Het gehoor van Thomas bestond naast mededocenten uit jonge religieuzen die aan de universiteit studeerden, dominicanen en in Parijs waarschijnlijk meestal ook minderbroeders franciscanen. Zij bereidden zich in hun studietijd voor, om erop uit te trekken en het geloof te verkondigen als academicus of als zielzorger. Daarom werd aan de preek groot belang gehecht. Om als docent geaccepteerd te worden, moest een kandidaat derhalve niet alleen voldoen aan de academische, wetenschappelijke voorwaarden, maar ook twee keer gepreekt hebben *coram universitate*, ten overstaan van universitair publiek.

[13]

Er werd gepreekt op zondagen en andere kerkelijke feestdagen, als de universiteit om reden hiervan gesloten was, zoals op Allerheiligen (1 november) en op feestdagen rond bepaalde populaire heiligen. In deze verzameling betreft dit het feest van de geboorte van de heilige Maagd Maria (8 september) en de gedenkdagen van de heilige Martinus (11 november) en de heilige Nicolaas (6 december).⁶ Op deze dagen werd twee maal gepreekt: de ochtendpreek (*sermo*) vond plaats tijdens de Mis en de avondpreek (*collatio in sero*) tijdens de vespers.

⁶ Preken 16 t/m 21. Voor de feesten van Allerheiligen en Maria Geboorte zijn elk twee preken bewaard gebleven.

De precieze datering van de preken is in de meeste gevallen onmogelijk.⁷ Wel is duidelijk op welke zon- of feestdag in het kerkelijke jaar de preek gehouden is, omdat dit in het manuscript steeds vermeld wordt. De jaartallen ontbreken echter in alle gevallen. Zelfs van de preken die waarschijnlijk in Parijs gehouden zijn, is dikwijls alleen te vermoeden of ze uit de eerste of twee periode stammen. Hierom zijn de preken geordend volgens het kerkelijke jaar: eerst die van de zondagen, vanaf de eerste zondag van de Advent (Preken 01-15), en daarna de preken van de bijzondere feesten, te beginnen met die over de heilige Nicolaas (Preken 16-21).

[14] Wie preekte wanneer? De magisters en lectoren verdeelden de preekbeurten. Daarbij was het gestipuleerd dat als een dominicaan of franciscaan 's morgens in de kapel van zijn eigen studiehuis preekte, hij daar ook de preek tijdens de vespers diende te verzorgen. Anders was hij daarvan ontslagen en werd de *collatio in sero* door een ander gehouden. Zo zijn er tien preken van Thomas overgeleverd met een *collatio in sero*.

Waar de preken zijn gehouden is in feite alleen zeker, als het in het opschrift vermeld staat. Vermoedelijk zijn twaalf van deze 20 preken in Parijs gehouden, tenminste één in Bologna en één in Milaan, en andere misschien in studiehuisen in Orvieto, Rome, Napels of nog elders. In Parijs werden deze academische preken afwisselend gehouden in de studiehuisen van de dominicanen (Saint Jacques) en de minderbroeders franciscanen. In twee preken wordt de H. Franciscus genoemd en in één wordt verwezen naar de heilige Anthonius van Padua,⁸ wat erop kan duiden dat ze in een studiehuis van de minderbroeders franciscanen zijn gehouden of dat er franciscanen onder Thomas' toehoorders waren.

⁷ Als er over de datering iets te zeggen is, staat dit steeds in voetnoot 1 van de preek.

⁸ In preek 15 *Homo quidam erat dives* (*sermo* 2.4) en preek 16 *Inueni David* (2.4) wordt de heilige Franciscus genoemd en in preek 18 *Germinet terra* (*collatio in sero* 1.2) is een verwijzing naar de heilige Anthonius van Padua.

Compositie

De opbouw van de preken van Thomas wijkt niet af van die van zijn tijdgenoten. Thomas volgde – doorgaans strikt – de structuur zoals die gevonden wordt in de handboeken over de kunst van het preken die in zijn tijd gangbaar waren. Dit bemoeilijkt uiteraard de vaststelling of een preek inderdaad van Thomas is. De tien die bestaan uit drie delen zijn als volgt opgebouwd:

☞ *Prothema*

☞ *Sermo*

☞ *Collatio in sero*

Drie preken zijn zonder *collatio in sero*.⁹ Hieruit kan niet zonder meer worden afgeleid of iemand anders dan Thomas de *collatio in sero* gehouden heeft; het kan ook zijn dat deze verloren is gegaan. Vier preken bevatten alleen een *sermo*.¹⁰ Vanwege hun afwijkende vorm wordt vermoed dat Thomas deze in Italië heeft gehouden.

[15]

Het *prothema* is de introductie op de preek: niet direct op het thema, maar een vooropmerking hierbij. Bijvoorbeeld in Preek 14 *Attendite a falsis*, waar het gaat om de onderscheiding tussen wolven in schaapskleren en echte schapen: Thomas benadrukt dat wij geestelijke kracht nodig hebben, om te voorkomen dat wij dwaalwegen gaan. Het *prothema* wordt afgesloten met een gebed om hulp en inspiratie, opdat “wij in staat mogen zijn iets te zeggen (...) wat strekt tot eer aan God en tot het heil van onze zielen.” In Preek 08 *Puer Iesus* is deze bede helemaal uitgeschreven, maar in de meeste gevallen staat er na drie of vier woorden “etc.”; de notulist nam de gelegenheid te baat om een moment rust te nemen of hij stopte wellicht het schrijven om mee te bidden.

⁹ Preek 04 *Osanna filio David*, preek 16 *Inueni David*, preek 21 *Beatus vir*. Gezien de lengte van de preek 04 zou het kunnen zijn dat de notulist of kopiist gewoon doorgeschreven heeft en *collatio in sero* heeft geïntegreerd als deel van de *sermo*.

¹⁰ Preek 01 *Veniet desideratus*, preek 02 *Lauda et letare*, preek 12 *Seraphim stabant* en preek 19 *Beati qui habitant*.

Niet een Bijbelverhaal, maar één vers vormt het uitgangspunt van de preek. Dit wordt aan het begin van de preek geciteerd en vervolgens gaat Thomas in de *sermo* en *collatio in sero*, stap voor stap er doorheen. Bij ieder woord of zinsdeel staat Thomas even stil; zij zijn aanleiding voor een thematische reflectie.

[16] Aan het begin van de *sermo* zet Thomas uiteen welke stappen hij gaat nemen in de *sermo* en in de *collatio in sero*. Meestal zijn het er drie of vier (in de preek als geheel of in elk van de twee delen). Deze zijn dan weer onderverdeeld in drie of vier punten en soms zijn die ook weer elk onderverdeeld in drie of vier subpunten. Deze punten noemt hij, als hij bij de betreffende stap is aangekomen. De opbouw van de preken zijn zo op zich helder, maar zonder de door de vertaler aangebrachte nummering zou de huidige lezer toch de rode draad menigmaal verliezen.

Steeds is de eerste stap de meest uitgebreide; soms beslaat deze de gehele *sermo*. De andere stappen zijn dan voor de avondpreek. De laatste stap is steevast de kortste. Een enkele keer wordt zelfs iets wat Thomas aangekondigd heeft, door hem ingekort, ingevoegd onder een andere noemer of zelfs helemaal overgeslagen. Voor zover bekend was er formeel geen tijdslimiet aan de preek. Maar aan het begin van de *collatio in sero* van preek 20 *Beata gens* geeft Thomas aan dat er weinig tijd is: misschien wegens andere festiviteiten.

Gewoonlijk eindigt een preek met een uitdrukking van de hoop dat wij door Christus geleid zullen worden tot de eeuwige heerlijkheid. Telkens komt deze slotformule tamelijk abrupt; er is geen referentie naar het begin van de preek, geen conclusie en slechts een enkele keer een recapitulatie. Evenals bij het *prothema* zijn de laatste woorden van de slotformule doorgaans niet uitgeschreven door de notulist: "etc.", Soms ontbreekt een slotformule geheel: door Thomas niet uitgesproken of (moedwillig) weggelaten door de notulist?

Wat een lange preek!

Van het gehoor werd destijds wel wat gevraagd, om het te blijven volgen. De woorden van het Bijbelvers die Thomas stapsgewijs langsgaat, waren natuurlijk een hulp. Maar Latijn was voor iedereen een vreemde taal, veel verschillende aspecten werden ter sprake gebracht, die inhoudelijk uitgediept werden, en: de preken waren lang. Een *sermo* bestaat doorgaans uit zo'n 2.300 woorden en zal dus ruim 25 minuten geduurd hebben! De preek tijdens de vespers was wel wat korter, maar is nog altijd gemiddeld zo'n 1.700 woorden.

Enige kenmerken

Elke academische preek staat op zich. Deze 20 preken vormen tezamen geen afgerond geheel en ze zijn niet per se representatief. Deze zijn – toevallig, zou je kunnen zeggen, gezien het feit dat verreweg de meeste verloren zijn gegaan – overgebleven. Zij zijn alles wat we hebben, maar geven wel een bijzondere impressie, een caleidoscopisch overzicht, voldoende om hier, naast de karakteristiek, opbouw en lengte, enige kenmerken te noemen.

[17]

De preken staan vol Schriftcitaten en -verwijzingen: vaak worden Bijbelboek en hoofdstuk door Thomas expliciet genoemd, maar lang niet altijd. In deze uitgave wordt in de tekst dan tussen rechte haken naar de Schrift verwezen. De notulist heeft dikwijls na enige aangehaalde woorden van een Bijbelvers “etc.” geschreven, zodat hij even op adem kon komen. In die gevallen is in de tekst de Bijbeltekst aangevuld en staat de rest van het vermoedelijk door Thomas uitgesproken Bijbelvers tussen kromme haken. De veelheid van citaten geeft aan dat Gods woord voor Thomas centraal staat in een preek.

De Schriftcitaten hebben niet alle dezelfde functie in de preek. Vaak zijn ze bedoeld om andere Schriftcitaten uit te leggen of als voorbeeld. Andere zijn bepalend voor de inhoud en de structuur van de preek.¹¹

¹¹ Bijv. aan het begin van de *sermo* van preek 21 *Inueni Dauid*, waar Thomas de drie in de preek te nemen stappen presenteert. Hij noemt hierbij echter niet Rm 8,30,

Verzen uit het Oude en Nieuwe Testament worden door Thomas achter elkaar geciteerd; ze zijn alle het woord van God. Daarbij worden Oudtestamentische teksten zonder terughoudendheid of nadere uitleg toegepast op Christus en in het verlengde daarvan op degenen die in Hem geloofden en leefden zoals Hij, zoals de H. Maagd Maria en de heiligen (bijv. de heilige Nicolaas, in preek 16 *Inueni David*). De christologische lezing van de Psalmen, de profeten en heel het Oude Testament – Christus als de vervulling van het Oude testament – was in de 13^e eeuw een algemeen gebezigde leeswijze.¹²

[18] Afgezien van het motto van de preek zal Thomas' inhoudelijke omgang met de Schrift menige wenkbrauw doen fronsen; zijn uitleggingen en associaties liggen voor ons niet altijd voor de hand. Maar soms zijn ze juist ook verrassend en opvallend van toepassing op hier en nu, bijvoorbeeld waar hij de rijken van zijn tijd bekritiseert en de manier waarop geleerden hun kennis en wijsheid gebruiken ten gunste van zichzelf en niet van iedereen.

Thomas presenteert zijn uitleg niet als de enige ware, maar als een valide, waarachtige benadering van de openbaring en het mysterie van God,¹³ die strekt tot het welzijn en het heil van zijn hoorders.

Thomas kende geen Grieks en geen Hebreeuws. De wijze waarop hij aan het eind van preek 19 *Beati qui habitant* het Latijnse *filius* (zoon) verbindt met het Griekse *philos* (geliefd) is creatief te noemen, maar etymologisch niet verantwoord. Voor de uitleg van Hebreeuwse namen en woorden

de tekst die hier evident aan ten grondslag ligt. Zo ook in preek 01 *Veniet desideratus*, waar Hos 3,4 bepalend is voor de structuur van 1.2.

¹² In feite zien we dit ook in de Bijbel bij de Nieuwtestamentische brieven alsmede in de evangeliën: we worden door Jezus Christus zelf op dit spoor gezet, bijv. bij het begin van zijn publieke optreden (Lk 4,21 aangaande Js 61,1) en in het verhaal van de leerlingen op weg naar Emmaüs (Lk 24,27).

¹³ Zo gaat hij ook te werk in zijn Bijbelcommentaren, waar verschillende interpretaties om die reden naast elkaar kunnen staan.

verlaat hij zich op het toen wijdverspreide boek van de heilige kerkvader Hiëronymus *De Hebraicis nominibus*.

Gezien de opsommingen en associaties is duidelijk dat Thomas ook de beschikking moet hebben gehad over een concordantie, een boek waarin op alfabetische volgorde alle woorden van de Bijbel genoemd staan en waar ze in de Bijbel ze voorkomen. Concordanties kwamen in de loop van de 13^e eeuw steeds meer beschikbaar.

Verder komen vooral citaten van de kerkvaders voor, met name van de heilige Augustinus (50 keer). Evenals de Schrift worden zij opgevoerd als autoriteiten.¹⁴ Opmerkelijk is het lange citaat van de heilige Bernardus aan het begin van preek 09 *Exiit qui seminat*. Een andere autoriteit is Aristoteles, “de Filosoof”: niet aangaande geloofszaken, maar wat betreft geschapen zaken zoals de deugden.¹⁵ Andere citaten komen uit de liturgie (een hymne of antifoon), waar Thomas door zijn leven als kloosterling zeer vertrouwd mee was, of een enkele keer een bekend geschrift of een bekende algemene uitspraak.

[19]

Nooit weidt Thomas uit: hij is altijd compact, in de voorbeelden die hij geeft en in zijn spaarzame anekdotes. Wel adresseert hij relatief uitgebreid lopende kwesties, zoals de strijd tussen de religieuzen en de diocesane clerus, de spanningen tussen de theologen en de filosofen en de bekering van de katharen. Telkens toont Thomas zich dan persoonlijk en essentieel betrokken, zeker wanneer het gaat om het maken van levens-

¹⁴ Hiervoor lijkt hij menigmaal geput te hebben uit zijn eigen verzameling van Bijbeluitleggingen door kerkvaders: de *Catena Aurea*.

¹⁵ Verder is het bijv. interessant om te zien dat Thomas “de Filosoof” niet noemt in zijn overgeleverde pinksterpreek (preek 11 *Emitte Spiritum*), maar dat heel deze preek wel gestructureerd is volgens de vier oorzaken van Aristoteles.

¹⁶ “Zeer dierbare broeders!” Aan het begin van preek 06 *Celum et terra (prothema)* en in de loop van preek 09 *Exiit qui seminat* (onder 2.2.1) en preek 14 *Attendite a falsis* (onder 1.2.2b).

keuzes en om het zielenheil van de studenten. Hoe zal het geklonken hebben, als hij hen vanaf de preekstoel zo aansprak: “*Karissimi!*”¹⁶

Thomas legt in zijn preken een fijnzinnige humor aan de dag,¹⁷ zo subtiel soms, dat het de huidige lezer gemakkelijk kan ontgaan. Zo is het taalgrapje in de *sermo* van Preek 17 *Lux orta*, waar Thomas speelt met de woorden *virgo* (maagd) en *virga* (twijgje), zeker in een vertaling, niet zonder meer herkenbaar. Een ander voorbeeld is te vinden in preek 14 *Attendite a falsis*, waar Thomas onder 1.2.2 het gelovige inzicht van een ongeletterd oud vrouwtje prijst boven de inzichten van de illustere heidense filosoof Pithagoras.

[20]

Opvallend toegankelijk

De inhoud van Thomas' academische preken is nauw verbonden met zijn verdere theologische arbeid. Dit wordt verhelderd door verwijzingen met name naar de *Summa Theologiae*. Deze staan vooral in de eindnoten, waarnaar in de tekst met letters verwezen wordt. In de voetnoten staan deze verwijzingen tussen haken.

In tegenstelling tot wat de naam “academische preken” doet vermoeden, vermijdt Thomas in al deze preken theologische of filosofische vaktermen. In deze preken bezigt Thomas spreektaal: hij spreekt zijn gehoor direct aan in de 2^e persoon enkelvoud en meervoud. De anakoloeten in het Latijn zijn zoveel mogelijk in de Nederlandse vertaling behouden. Hierdoor zijn deze preken vandaag de dag voor iedereen toegankelijk en is het zelfs voor niet-theologen mogelijk om in Thomas' eigen bewoordingen een indruk te krijgen van hem en zijn gedachtegoed.

Thema's

Zeven van de overgeleverde preken zijn voor de Advent en hebben dus de komst van Christus op aarde als onderwerp. In elke preek werkt Thomas dit

¹⁷ Het Latijnse woord *humor* betekent vocht. Als bij de redactie van een preek de *humor* eruit wordt gehaald, wordt hij droog.

onderwerp opvallend anders uit. De laatste zes preken focussen op de heiligen. Geheel in de geest van zijn tijd, worden zij door Thomas neergezet als perfecte superhelden: als zodanig onnavolgbaar. Juist door de in onze ogen soms wat vreemde benadering en associaties, geven ook deze preken diepe inzichten, zoals de openingszin van preek 19 *Beati qui habitant*, voor het feest van Allerheiligen: “Iedereen met gezond verstand weet de gemeenschap van God en de engelen en de mensen één gemeenschap is.”

Een aantal thema's komt verder in meerdere van de preken terug. De reeds genoemde controversie met de diocesane clerus spitst zich in de preken met name toe op de vraag hoe jong iemand mag worden toegelaten als lid van een religieuze orde en of een uitgetreden kloosterling wel een goede bisschop kan zijn.¹⁸ De discussie tussen theologen en filosofen in Parijs draaide destijds om de receptie van Aristoteles: doordat filosofen diens gedachtegoed tot zich namen in de interpretatie van Averroës, kregen zij overtuigingen aangaande God en de schepping die onverenigbaar waren met zienswijzen van de christelijke theologen, die de kerkelijke leer uitleggen. Thomas brengt Aristoteles in stelling om de in zijn ogen verkeerde interpretatie van diens filosofie te weerleggen.¹⁹

[21]

Kennis van God moet beleefd, in de praktijk gebracht worden, predikt Thomas. Hij heeft een grote hekel aan schijnheiligheid en pleit vurig voor waarachtigheid: de innerlijke motivatie en de uiterlijke werken dienen met elkaar overeen te stemmen.²⁰ Hij promoot onder zijn gehoor een radicaal doch evenwichtig leven, waarin aandacht moet zijn om te groeien in volmaaktheid: van extreme fanatici moest Thomas niets weten,²¹ maar

¹⁸ Preek 09 *Exiit qui seminatur*, aan het eind van 2.3.

¹⁹ In feite is dit ook een vorm van subtiele humor: tegenstanders met hun eigen wapen bestrijden.

²⁰ Met name in preek 14 *Attendite a falsis* en een schrijnend voorbeeld in preek 17 *Lux orta (collatio in sero)*, onder 2.2).

²¹ Zie bijv. preek 04 *Osanna filio David* onder 1.2.3 en in preek 08 *Puer Iesus*, waar Thomas vurig pleit voor evenwichtigheid.

evenzo niet van lieden die beweerden dat het geven van aalmoezen door een rijke gelijk staat aan het leven in evangelische armoede.²²

[22] Helderder dan in Thomas' theologische werken komt de naaste in deze preken in beeld, vooral in de *collatio in sero* en in de laatste stap van de preek; hier vinden we menigmaal nadruk op de praktische consequenties. Het woord naaste komt in deze verzameling 25 keer voor, maar bovendien spreekt Thomas veelvuldig over liefde en liefhebben, zowel als het over God gaat als over de mens. Liefde, goedheid en rechtvaardigheid betekenen bij hem onder meer het delen van goederen: materieel en immaterieel, zoals wijsheid en inzicht. Dat de een tekort komt en de ander in rijkdom leeft, maakt niet God onrechtvaardig, zegt Thomas, maar wel de mens die deze wantoestand waarneemt en hier niets aan doet, ofschoon hij dit kan.²³ Ook op dergelijke punten zet deze dertiende-eeuwse theoloog de mens van nu serieus aan het denken.

De waardigheid van de mens is in Thomas' academische preken een meermalen terugkerend thema. Drie opvallende aspecten wil ik hier noemen. Ten eerste benadrukt Thomas dat de mensen weliswaar onaf en vergankelijk zijn en tekortschieten in hun plichten jegens God, maar wel de bijzondere zorg van Hem genieten: Hij heeft hen naar zijn beeld en gelijkenis geschapen, Hij begeleidt en helpt hen op aarde genadig, geeft hun de vrijheid (die irrationele schepsels ontberen) en heeft voor hen in het hemels vaderhuis een plaats bereid.²⁴

²² Twee maal in deze serie preken bekritiseert Thomas de opvattingen van een zekere Jovinianus en ene Vigilantius aangaande maagdelijkheid en evangelische armoede, in preek 04 *Osanna filio David, sermo* aan het einde van 1.2.3 en in preek 09 *Exiit qui seminat* onder 1.2.

²³ Een krachtig pleidooi hiervoor is te vinden in preek 15 *Homo quidam erat dives, collatio in sero* 2.2 (over de genade alsmede tijdelijke, materiële goederen). Zie ook bijv. preek 12 *Seraphim stabant* onder 1.2.3b (materiële goederen)

²⁴ Preek 05 *Ecce Rex, prothema*, onder 0.3 en 2.2.1, preek 15 *Homo quidam erat dives, sermo* onder 1.1.1.

Een tweede aspect is dat wij niet toevallige of eenzame individuen zijn, maar behoren tot één gemeenschap met God en alle hemellingen. Dat is voor de mens identiteitsbepalend.

Ten derde valt op hoe Thomas spreekt over de vrouw. Hij toont zich een kind van zijn tijd als hij zegt dat de vrouw van nature zwak is. Tegelijkertijd zien we in deze preken hoe hij over Maria *als vrouw* spreekt met hoogachting, dat hij erkent dat er sterke vrouwen zijn, hoe hij pleit voor de bescherming van kwetsbare vrouwen (en die waren talrijk in zijn omgeving: op het dertiende-eeuwse platteland en in de stad Parijs) en hoe hij een eenvoudig oud gelovig vrouwtje prijst boven de ‘wijze’ Pythagoras. Overigens spreekt Thomas in deze preken nergens over een overspelige vrouw, maar wel, twee keer zelfs, over overspelige mannen.

[23]

Leessleutel: exegetische preken en structuurpreken

Hierboven genoemde aspecten zullen menige lezer bevreemden. We krijgen met deze preken dan ook een doorkijkje in een andere tijd en cultuur. Maar als we niet zien dat deze verzameling twee *soorten* preken bevat, zullen we weldra teleurgesteld afhaken: wat dóét Thomas in zijn preken?

Zoals gezegd zijn zijn reflecties verdiepingen. Maar zij zijn niet altijd exegese, d.w.z. niet altijd uitleg van het aan het begin van de preek geciteerde Bijbelvers! Er zijn preken in deze verzameling waarin hij dit wel doet: de klassieke homilie. Een voorbeeld hiervan is preek 13 *Homo quidam fecit*. In deze preek legt Thomas Lukas 14,6 uit: “Iemand bereidde een groot avondmaal en riep velen.” De bereiding is de focus in de *sermo*: hij legt uit over degene die bereidt en de aard en de grootte van het avondmaal. In de *collatio in sero* gaat hij inhoudelijk in op de uitnodiging: door wie en hoe dit geschiedt en wat dit betekent voor zijn gehoor, predikanten in spe.

Naast deze exegetische preken bevat deze verzameling preken, waarbij het Bijbelvers wel uitgangspunt is voor de preek, maar niet *zelf* wordt uitgelegd. Je zou ze daarom structuurpreken kunnen noemen. De tekst richt wel het thema, maar functioneert met name om de inhoud van de preek te structureren. In zo’n preek worden *aan de hand van de tekst* door

[24] Thomas theologische en spirituele punten naar voren gebracht. Een voorbeeld van een structuurpreek is preek 05 *Ecce rex*, voor de eerste zondag van de Advent. Deze preek blijkt niet te gaan over Mattheüs 21,5, “Kijk, uw koning komt voor u, de milde.” Deze woorden dienen slechts als uitgangspunt van Thomas’ reflectie over aspecten die direct of zijdelings met Advent te maken hebben. Zo zet hij in de *collatio in sero* uiteen dat Jezus onze koning is, omdat Hij lijkt op ons, een speciale voorliefde heeft voor de mens, een bijzondere aandacht en zorg voor de mens heeft en deelheeft aan de menselijke natuur. En Hij komt voor ons, ten gunste van ons: om ons bekend te maken met de goddelijke majesteit, om ons met God te verzoenen, om ons van de zonde te bevrijden en om ons het eeuwige leven te geven. Dit is geen exegese; deze betekenissen zitten dus niet in de tekst zelf. Maar de tekst functioneert voor Thomas als kapstok om in de Advent iets te onderwijzen over deze aspecten van Jezus’ komst. De tekst structureert aldus de preekonderwerpen.

Zo’n structuurpreek geeft de predikant de vrijheid om verschillende aspecten die hij van belang acht, naar voren te brengen. Maar bovendien helpt deze manier van preken de luisteraar, om zich nadien – aan de hand van het Bijbelvers – de inhoud beter te herinneren.²⁵

De meeste academische preken van Thomas zijn structuurpreken. Aan het begin van de tekst heb ik steeds aangegeven om wat voor soort preek het gaat, bij wijze van leessleutel.

Het is niet duidelijk waarom Thomas in een preek de ene of de andere methode kiest: leent een parabel zich beter voor een exegetische uitleg? De structuurpreek of herinneringspreek is wel een nieuwer fenomeen, maar zijn Thomas’ exegetische preken dus ouder? Werd op bepaalde plekken van hem verwacht om exegetisch te preken of juist niet?

²⁵ Randall B. Smith, How to Read a Sermon by Thomas Aquinas, in: *Nova et Vetera, English Edition*, vol. 10 nr.3 (2012), 775-803. In dit artikel plaatst Smith Thomas’ manier van preken in de context van een toenmalig opkomend Dominicaans verlangen naar God, niet door emoties op te roepen, maar door over Hem te leren.

Bron van inspiratie “voor ons”

Het *predicare* was één van de drie reguliere hoofdtaken van een Magister, een integraal deel van zijn leeropdracht. Dit duidt erop dat volgens de opvatting van die tijd theologie niet moest bedreven worden in een ivoren toren, maar dat het voor een Magister erbij hoorde om de vruchten van zijn theologische arbeid te vertalen voor niet-theologen, ter verbetering van het dagelijkse leven met God en met de naaste. Deze academische preken tonen aan dat volgens Thomas God en de mens, Bijbelse studie, theologie en beleefde spiritualiteit, rechtvaardigheid, waarheid, waarachtigheid, welzijn en heil onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn.

Daarom zijn deze preken niet alleen vanuit historisch oogpunt buitengewoon interessant, maar kunnen zij ook voor mensen van vandaag een eyeopener en een bron van inspiratie zijn.

[25]

Dankwoord

Het vertalen van deze preken is soms erg lastig gebleken. Het zijn geen technische teksten waarvan de inhoud op elkaar afgestemd is. Bepaalde woorden blijken in de verschillende preken niet altijd hetzelfde vertaald te moeten worden. Soms roepen de zinnen en zinsconstructies grote vragen op. Ook was de betekenis niet altijd even duidelijk: Wat wil Thomas hier nu zeggen? Het zijn uiteindelijk preken binnen een context en met associaties die niet de onze zijn. Daarom wil ik Henk Schoot en Harm Goris, collega's van het Thomas Instituut, heel hartelijk danken voor het meelezen van de preken. Door hun op- en aanmerkingen is het een beter boek geworden.

Mark-Robin Hoogland C.P.

